

כתב עת לתרבות חומרית
גיליון 49

1280

1280°C | כתב עת לתרבות חומרית | גיליון 49

טליה סיון, תלישה, 2025, צילום: עדי שבתאי פפו

תוכן העניינים

4	אורלי נזר — מפעל הקרמיקה בברור חיל: יצירה קיבוצית בין אומנות לתעשייה	32	מארג צוללת
10	נורית גשן — לאסוף את השברים	48	מרכז ביקורי תערוכות
14	חנה הרצוג — דונה יונתן כהן למי צלצלו הפעמונים	52	יובל עציוני — ציונה שמשי גלוי ונסתר בין הדיסציפלינות
16	עדי שבתאי פפו — ענת גולן אותות ומופתים	59	יבגניה קירשטיין — מאמאקרימיקה
23	יהודית מאיר דף זיכרון	60	דהוד
26	אנה כרמי — מאפרת	62	דורית בן טוב — מסע קדרות ביפן סביבה ואיכות
27	מיכל אלון דף זיכרון	70	יהודית קגן — קערות השבעה דהוד
28	מיכל ברקוביץ — פליסטי ברנשטיין יעקבי קדרית בתנועה מתמשכת	75	מיכל ברקוביץ — זכוכית אלפא טכנולוגיה
	נקודת מפגש		

1280°C
כתב עת לתרבות חומרית
גיליון 49, יוני 2025

עורכת ראשית טליה טוקטלי
עורכת משנה עדי שבתאי פפו
עיצוב גרפי והפקה סטודיו רוני ורוני
עריכת טקסט קרן גליקליך
חברת מערכת מיכל ברקוביץ
מזכירת מערכת נטע גרוס

דפוס וכריכה פרינטריה
מו"ל עמותת אמנים יוצרים בישראל,
אגודת אמני הקרמיקה בישראל

הערות והארות ניתן לשלוח אל:
magazin1280caai@gmail.com

לאסוף את השברים

נורית גשן

לאסוף את השברים | מוזיאון ישראל,
ירושלים | גלריית הכניסה לאגף
לארכאולוגיה | אוצרת: נורית גשן
מעצבת: מיכל אלדור | 2024

© מוזיאון ישראל, ירושלים
צילום: נורית גשן

השברים התפורו על הקרקע כמו מפת זיכרון.

אפר, פיח, חרסים שרופים – תזכורת מוחשית לרגע שהתנפץ. בשבעה באוקטובר 2023 פגע טיל פגיעה ישירה במכולות הממצאים בגן הלאומי אשקלון. על הרצפה החרוכה התמזגו השבר העתיק והשבר העכשווי – שניהם דוברים בשפת החומר, שפה שדורשת הקשבה, דיוק, ידע ורגישות. כשהאבק שוקע, הארכאולוגים חוזרים לשאלות היסוד: מהו הסיפור שנשבר כאן, והאם ניתן להרכיבו מחדש? אלא שהאבק עוד לא שקע. בינתיים, מנסים לפחות לאסוף את השברים.

הקרמיקה היא מהחומרים הנפוצים, העמידים והאינפורמטיביים ביותר הנחשפים באתרים ארכאולוגיים. בזכות עמידותה הרבה, השימוש הנרחב בה בעת העתיקה והשינויים הצורניים והסגנוניים שמשקפים בה לאורך זמן, הפכה הקרמיקה לכלי מרכזי בחקר התרבויות החומריות של חברות העבר. שברי חרס שמתגלים בחפירות מאפשרים לארכאולוגים לתארך שכבות יישוב, לזהות קשרים תרבותיים וגאוגרפיים, ולעקוב אחר תהליכים של שינוי טכנולוגי, כלכלי, חברתי ואף רעיוני. בהקשר הזה הטיפולוגיה הקרמית – סיווג שיטתי של כלי חרס לפי תכונות צורניות, סגנוניות וטכנולוגיות – היא מתודולוגיה יסודית בארכאולוגיה. נוסף על היותה שיטה טכנית, טיפולוגיה קרמית פותחת פתח להבנת היבטים של חיי היומיום, טקסים, זהות חברתית וההקשרים הפוליטיים והסמליים שבתוכם נוצרו הכלים ונעשה בהם שימוש.

הבנה של תרבות באמצעות חפצים חומריים בלבד היא אתגר מורכב. כבר בשנת 1954 הציע הפרהיסטוריון הבריטי כריסטופר הוקס (Christopher Hawkes) את 'סולם ההיקשים' (The Ladder of Inference) – ארבע רמות של היקשים שניתן להקיש מממצאים ארכאולוגיים:

1. טכנולוגיה

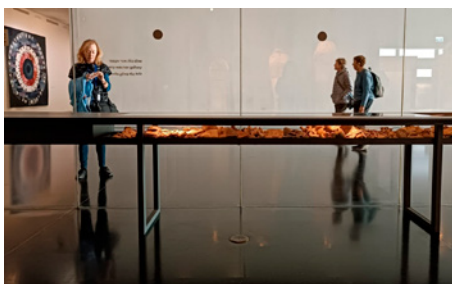
השלב הבסיסי ביותר, שבו ניתן ללמוד באופן אמין למדי על חומרי הגלם, על טכנולוגיות ייצור ועל שיטות עיבוד.

2. כלכלה

על סמך דגמים של ייצור, הפצה וצריכה, ניתן

© מוזיאון ישראל, ירושלים, צילום: זוהר שמש

© מוזיאון ישראל, ירושלים, צילום: נורית גשן

להסיק מסקנות בנוגע לשיטות כלכלה, סחר ומקורות מזון.

3. מבנה חברתי ומוסדות

משילוב סוגי העדויות השונות יחד עם תבניות של התפזרות ממצאים ובנייה במרחב ניתן לנסות ולפענח היררכיות, מוסדות, חלוקת עבודה ותפקודים קהילתיים.

4. אמונה ורעיונות

זהו השלב הספקולטיבי ביותר, שבו מנסים לאתר בתרבות החומרית את השקפת העולם, המיתוסים והאמונות של החברה הנחקרת.

לטענתו של הוקס ככל שמטפסים במעלה הסולם, כך מתרחקים מהוודאות אל הספקולציה, ואולם חוקרים מאוחרים יותר הראו שעל אף האתגר ניתן באמצעות מחקר של התרבות החומרית להתחקות גם אחר אמונות ותפיסות עולם מופשטות. כך, גם שבר חרס זעיר עשוי לקודד בתוכו ידע עצום ולתרום להבנה בכל אחת מהרמות, אם כי פענוח זה דורש זהירות, רגישות וידע הקשרי עמוק.

הארכאולוגים בעבודתם משקיעים תשומת לב מרובה בתיעוד החרסים: הם מתעדים את מוצאו של כל שבר בקפדנות על פי קואורדינטות תלת־ממדיות, מנקים את השברים בזהירות בלי לאבד מידע, וממיינים אותם לכאלה שמצביעים על תופעה כלשהי (Indicative) ולכאלה אנונימיים שאינם נושאים מידע שניתן לפענחו. את החרסים נושאי המידע הם ממיינים לפי טיפוסים ומסמנים את מוצאם בחפירה – גם ישירות עליהם כדי לשמר את המידע אם יתערבבו, וגם בתגיות וקודים על מכלי האחסון. כל העבודה הקפדנית והעמלנית הזאת נעשית מתוך הבנה שחפירה ארכאולוגית היא פעולה הרסנית, חד־פעמית, ורק התיעוד המדויק יאפשר לשחזר במחקר הקרוב והעתידי את הקשרו הארכאולוגי של הפריט וכך ללמוד ממנו את סיפורו המורכב ואת סיפור החברה שבה נוצר ושימש. רק לאחר המיון והסימון, כחלק מהמחקר, כל חרס מצולם, מצויר ונדגם לפי הצורך ולשם פרסום מדעי.

האתר – החל בתקופת הברונזה הקדומה וכלה בתקופה הצלבנית – סודרו כציר זמן חומרי, שמסמן את רציפות ההיסטוריה בעיר נמל חשובה זו. דרך החרסים סופר סיפורה של אשקלון כעיר מרכזית שבה עברו כנענים, מצרים, פלשתים, פיניקים, יוונים, רומאים, מוסלמים וצלבנים.

בהמשך הותאם המיצג לאגף הארכאולוגיה במוזיאון ישראל, שם שולב בכניסה לתצוגת הקבע, ועוצב כך שהוא משקף את ציר הזמן של המוצגים בתצוגת האגף מלפני מיליון וחצי שנים ועד המאה ה־20 – מהתקופה הפרהיסטורית ועד התקופה העות'מאנית. החרסים עצמם שולבו מהופעת הקרמיקה לפני כ־9,000 שנה. כל השברים נאספו מחפירות בארץ, והם משקפים דרך החומר לא רק את הזמן, אלא גם סיפור של עלויות ושקיעות, מסחר ורוח ומפגש בין מסורות מקומיות להשפעות חוץ.

הארכאולוגים רגילים לחשוף שכבות חורבן – רגעים קפואים בזמן. אלו, בשל המהירות שבה הם מתרחשים, מנטרלים את שאלת המשך בהצטברות הממצאים, ובמקומה משרטטים רגע. רעידת האדמה של 749 לספירה שתועדה בבית שאן ובסוסיא, או התפרצות הר הגעש סנטוריוני, שקטעה את חי העיירה אקרוטירי בתקופת הברונזה, הן דוגמאות ידועות. ואולי המפורסמות ביותר הן פומפיי והרקולנאום, שבהן יש ממצאים שמשמרים פרטים רבים מחיי היומיום ברגעי האסון, רגעים בלתי מתוכננים שקפאו. מרחק הזמן אינו מוחק את האסון האנושי, אבל הוא בהחלט מאפשר ריחוק מדעי.

ואז הגיע שבעה באוקטובר. באותו יום, בעת מתקפת הטרור הנרחבת, פגע טיל ישירות במכולות האחסון בגן הלאומי אשקלון, שבהן אוחסנו ממצאי משלחת לאון לוי – כ־26,000 פריטים. הפגיעה הייתה הרסנית:

פער זה עמד במוקד התצוגה 'קו החרסים', שנוצרה לראשונה במוזאון רוקפלר בתערוכה 'אשקלון: רטרופספקטיבה' לציון שלושים שנות חפירה של משלחת לאון לוי באתר. החרסים, שנאספו משכבות

מכולות ובהן חרסים, כלי אבן, תכשיטים, עשרות שנות חפירה הושמדו או נפגעו, החום הרב המיס את רצפות העץ, את המדפים, את הקופסאות, את מגירות הפלסטיק ואת תגי הזיהוי, והשאיר אחריו שכבה עבה של אפר ופיח. הרצפה הייתה מכוסה חרסים שרופים, שהתפזרו במראה שמזכיר את קו החרסים שבמוזיאונים – אלא שכאן לא מדובר היה ביצירה אסתטית, אלא בשכבת חורבן חיה.

דבר הפגיעה נודע וטופל מיד, אך רק חודשים לאחר המתקפה, כשכבר ניתן היה לעסוק בנוזקים מעבר לנוזקי היישובים חזרו הארכאולוגים לאתר – לא לחפירה שגרתית, אלא לפעולת הצלה. בזכות התיעוד הקפדני של הממצאים במכולות בזמן החפירה והמחקר, ידעו החופרים לשער מה נמצא בין ההריסות ובאיזה חלק שלהן. ניפוי עדין, סינון יסודי ואיסוף שיטתי של שברי החרסים הפגועים נעשו מתוך רצון לאתר את מה שניתן לשחזר; לאתר חפצים שכבר צולמו ותועדו ואף

על פי שנפגעו מהאש עדיין ניתן היה לזהות; וגם ללמוד על השפעות השרפה על החומר.

המוצג 'לאסוף את השברים' שנפתח במוזיאון ישראל במאי 2024, משלב בין שברי העבר לשברי ההווה¹ ופורש בפני המבקרים המשך לקו החרסים המוצג דרך קבע בכניסה לאגף. בשלוש ערמות של ארגזים, כמו אלו שבהם מאוחסנים חפצים במחסני המוזיאון, מוצגים חרסים מהמכולות באשקלון – שרידים מהפגיעה האחרונה – כמסמנים את השכבה שלנו ברצף הזמן. שרידים בני זמננו. את החרסים בקופסאות

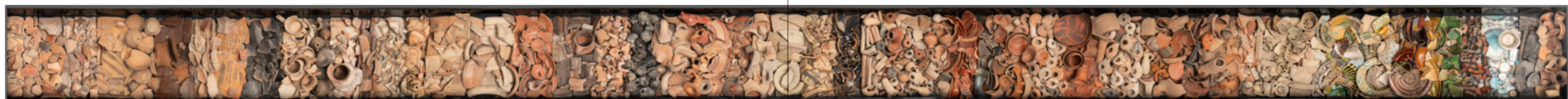
הארכאולוגים יודעים לזהות, הם בעיקר מהתקופות הפרסית, הרומית והביזנטית, אבל הם איבדו את כל הסימונים שנתנו בהם החופרים. הרישום בדיו התאדה, המדפים, המכלים והשקיות התפרקו מהחום, התגיות נשרפו, והחרסים התערבבו יחד בשכבה חדשה. המידע שאבד העלים גם במידה רבה את הקשר שלהם למקומם בעולם העתיק. לעומת זאת, נוספו להם סימני השרפה, הפיח, האפר והפלסטיק שנמס בחום ודבק אליהם בלי שניתן לנתקו. הברק שלהם הועם. תגית שחורה ומפוחמת נחה באחד הארגזים לאחר שאיבדה את כל המידע והקודים המסייעים לחוקרים לשחזר את האתר. השברים הפכו להיות עדות לתקופתנו אנו. זו התקופה החדשה שאליה הם משויכים, עכשיו הם מספרים את הסיפור שלנו.

פגיעה בחרסים מתגמדת אל מול הפגיעה בנפש ובחיים שאירעה באותה שבת של שמחת תורה. לצערינו, בזמן כתיבת שורות אלו המלחמה עוד לא

תמה, יש אבדות איומות לשני העמים, יש חטופים שעוד לא חזרו, וכך גם חיילים, פצועים ומפונים שעדיין לא שבו לשגרת חייהם בביתם ויש שלא ישובו. במעשה האיסוף, התיעוד והשימור יש מעט תקווה. גם בעידן שברירי כל כך שימור הזיכרון, האישי והקולקטיבי, הוא חלק בלתי נפרד מתרבות חיה. כמו כלי החרס העתיק שנשבר אך סיפורו לא הושתק, כך גם החיים, על מלוא מורכבותם רבת הפנים, ממשיכים להדהד, להישמר ולהתחדש. כאן, בלב שכבת החורבן הטרייה, נותר השבר, קפסולת זיכרון שניתן לנתח, לשמר ולפעמים – גם לרפא.

שברי החרסים באדיבות משלחת חפירות לאון לוי לאשקלון ורשות העתיקות. את החפירות במכולה הוביל פרופ' דניאל מסטר, והן נערכו על ידי מכון ישראלי לארכאולוגיה.

1 המוצג הוקם לכבוד כנס 'נכסי מורשת בחירום: נתונים והסברה' שנערך במוזיאון ישראל, ירושלים, בשיתוף איגוד המוזיאונים ואיקו"ם ישראל והחוג למורשת התרבות החומרית באוניברסיטת חיפה.

© מוזיאון ישראל, ירושלים, צילום: אלי פוזנר